

Uvod v skupno lastnino in skupno upravljanje naravnih virov

Romina Rodela

Univerza v Wageningenu, P.O. Box 8130, 6700 EW Wageningen

Izvleček:

Namen uvodnega poglavja je opredelitev ključnih pojmov, ki se jim avtorji posvečajo v posameznih poglavjih (npr. upravljanje naravnih virov, skupna vaška lastnina), postavitev pojma skupne lastnine v diskurz upravljanja naravnih virov ter krajši uvod v izbrani geografski kontekst, tj. Kras. Na sintetični način so predstavljene različne vrste naravnih virov, opisane so naloge stroke pri njihovem upravljanju in navedenih je nekaj izzivov, s katerimi se srenjske skupnosti soočajo danes.

Ključne besede: naravni viri, soupravljanje, agrarne skupnosti, srenjske in jusarske skupnosti.

Abstract:

The purpose of this chapter is to layout the terminology, locate of the concept of common-pool-resource in the context of natural resources management and provide a short description of the geographical context of interest i.e., karst. Types of natural resources are introduced, management approaches described and contemporary challenges that common-pool-resource face are mentioned.

Key words: natural resoruces, co-manamgnet, communal groups

1. Uvod

Naravni viri so za človeka ključnega pomena. Dostop do njih, njihova uporaba in njihovo upravljanje so zaznamovali družbeni razvoj skozi stoletja. Ni naključje, da se je človek v različnih zgodovinskih obdobjih naseljeval predvsem na območja, kjer je imel dostop do vode, do divjadi, do rodovitne prsti, itd. Kjer je bilo naravnih virov veliko, je družba uspevala in se razvijala, kjer pa je bilo virov malo ali so biti težko dosegljivi, je človek težko shajal in družba je zaostajala. Tudi danes, v dobi hitrega tehnološkega napredka, so naravni viri nenadomestljivi in pomembni za obstoj sodobne družbe. Naravne vire potrebujemo za osnovno delovanje našega telesa, za bivalne namene, za namene mobilnosti, za rekreacijo in mnogo več. Ker so naravni viri ključnega pomena za družbo in za človeka, je važno, da vire upravljamo skrbno, jih ne izčrpavamo prekomerno ali celo trajno poškodujemo.

Poznamo več vrst naravnih virov, ki jih najpogosteje delimo na nežive (abiotske), kot so na primer zemlja, voda, zrak in minerali, ter na žive (biotske), med katere spadajo na primer rastline, živali, gozdovi in njihovi produkti, kot so nahajališča fosilnih ostankov, iz katerih pridobivamo nafto in plin. Za namene upravljanja pa naravne vire delimo na *obnovljive* in *neobnovljive*, pri čemer se upošteva regeneracijska doba oziroma čas, potreben za obnovo vira. Torej, poznamo vire, ki se obnavljajo relativno hitro, kar lahko traja nekaj mesecev ali let (gozd, travnik), in vire, ki se obnavljajo izjemno dolgo, skozi stoletja, in jih zaradi tega označujemo za *neobnovljive* (npr. fosilna goriva). Potrebno je poudariti, da je ta klasifikacija

le okvirne narave, saj lahko s pretirano uporabo določenemu viru onemogočimo regeneracijo in tako lahko vir postane tudi neobnovljiv.

Danes poznamo že veliko primerov, kjer smo zaradi prekomernega izčrpavanja virov na pragu prekoračitve njihove regeneracijske sposobnosti. Obstajajo pa tudi primeri, ko je ekosistem, v katerem se vir nahaja, zaradi neprevidnih posegov ogrožen. Mnogi na primer izpostavljajo prekomerni lov na populacijo rib v Jadranskem morju (Colloca et al., 2011). Fromentin (2009) navaja, da se je populacija modroplavutih tunov (*thunnus thynnus*) zmanjšala za 80 % v primerjavi z letom 1970. Zaradi tega je leta 2008 Evropska Unija uvedla omejitve z namenom, da bi omilila pritisk. Italijanski ribiči se s tovrstnimi omejitvami niso strinjali, saj tudi drugih vrst rib ni v izobilju, ribolov na modroplavute tune pa zanje predstavlja pomemben vir dohodka in mnogo je primerov, kjer omejitve ne upoštevajo (WWF, 2008). Poleg prekoračitve regeneracijske sposobnosti vira poznamo tudi primere neustreznih posegov, ki lahko vir ogrožajo. Na primer intenzivna raba pesticidov in podobnih sredstev je v 80-ih letih postala pomemben vzrok onesnaževanja vode v Pomurju, kar je imelo negativen vpliv na naravno okolje in zdravje domačinov (Moser et al., 2007). In podobno kot prejšnjega tudi ta primer zaznamuje slaba komunikacija in pomanjkljivo sodelovanje med različnimi deležniškimi skupinami.

Izpostavljeni primeri so poleg tega, da nam nudijo možnost razumevanja ekoloških funkcij ekosistemov in populacij, zanimivi tudi zato, ker opazno sugerirajo, da lahko imata prekomerna raba naravnega vira ali neprimeren poseg konkretne družbeno-ekonomske posledice, kot sta negativen vpliv na preživetvene strategije ribičev ter negativen vpliv onesnaženih voda na zdravje prebivalcev Pomurja. To je možno označiti kot primer neuspešnega upravljanja vira, saj je bila zaradi izjemnega pritiska na naravno dobrino oškodovana lokalna skupnost. Mnogokrat so namreč prav lokalne skupnosti, ki so od vira odvisne, tiste, ki najbolj občutijo posledice določenih upravljaljskih pristopov. Po drugi strani pa je možno opaziti, da so te skupnosti še vedno slabo vključene v procese odločanja, ki jih zadevajo. Vprašanja, vezana na upravljanje naravnih virov, so aktualna tema in pomembno je, da se na tovrstnih primerih učimo, da napake in posledice razumemo v celoti in tudi ustrezno upoštevamo. Pri tem so še posebej zanimiva vprašanja, kdo naj odloča, kako upravljati vir, kdo naj upravljanje izvaja in kakšno vlogo naj imajo tisti, ki naravni vir koristijo ali so od njega odvisni.

Danes ključne odločitve glede naravnih virov sprejemajo državne ustanove (zavodi, ministrstva, agencije). Beležijo jih v resornih politikah ter razvojnih programih, ki jih nato izvajajo pristojne službe na dislociranih enotah (npr. Zavod za gozdove). Odločitve pa lahko sprejemajo tudi zasebna podjetja, ki vir upravljajo na podlagi koncesijskih pogodb, npr. oskrba s pitno vodo v Franciji in Veliki Britaniji. Oboje je produkt novodobnih ekonomskih in političnih prepričanj. V prvem primeru velja prepričanje, da lahko k obstoju dobrin najbolj prispevajo javni programi ter centralizirano upravljanje, v drugem primeru pa, da k obstoju dobrin lahko najbolj prispeva trg oz. neoliberalni model. Vendar kot je že razčlenila Eleonor Ostrom (1990; 2000), ne prvi ne drugi niso ponudili zelene rešitve in še vedno se soočamo z izjemnimi izzivi in težavami. Naravne vire se še vedno pretirano izčrpava in onesnažuje. Pri tem je možno opaziti, da so v obeh primerih tisti, ki so od vira odvisni in najbolj občutijo posledice upravljanja, sicer večkrat potisnjeni v ozadje.

Eleonor Ostrom (1990; 2000) je izpostavila, da je bila v predhodnih obdobjih večina naravnih virov (pašniki, gozdovi, vodnjaki, pridelovalne površine) v rokah vaških skupnosti, ki so dobrine uporabljale skupno. Ker so bile skupnosti od vira tudi zelo odvisne, so večinoma

pazile, da dobrin ne izčrpavajo ali poškodujejo. Odločitve glede tega, kaj, kdo in koliko se bo koristilo, so v nekaterih primerih sprejemali starešine, drugje pa glave družin. To se je sicer zelo razlikovalo med različnimi primeri, saj so poleg tradicionalnih praks na to vplivali tudi zgodovinski dogodki, ki so se zvrstili vse do danes. V angleškem jeziku je tovrstna oblika skupne rabe poznana kot *common-pool-resources* ali *commons*. Najdemo jo na različnih koncih sveta in ohranila se je tudi pri nas. Zanj obstaja več izrazov, kot na primer srenja, soveska, gmajna, ničija in feneda, a se je po 2. svetovni vojni v Sloveniji še najbolj uveljavil izraz *agrarna skupnost*. Med nevednimi izrazi sicer obstajajo določene razlike, ki jih bomo razčlenili pozneje.

Omenili smo, da imajo srenjske skupnosti korenine v daljni preteklosti, in opazimo lahko, da so bile pogosto izpostavljene pritiskom. Na podlagi obstoječe literature in arhivskega gradiva je možno razbrati, da so v različnih zgodovinskih obdobjih oblasti večkrat pritiskale na skupno lastnino, in to iz različnih razlogov. Želele so jo odstraniti, ker v tej niso videle posebnih koristi ali ker so vaško skupnost dojemale kot morebitno nevarnost za takratne centre moči in takratno ideologijo. Britovšek (1964) in Vilfan (1957, 1972) sta zapisala, da je bilo od razkroja fevdalne agrarne strukture do danes izvedenih več poskusov delitve srenjskih površin. Ponekod so bili izvedeni uspešno, ponekod pa ne. Izpostavljata, da so bili poskusi delitve najbolj neuspešni na Notranjskem in na Primorskem. Razlago za to sta našla v geomorfoloških značilnostih krajine, zaradi katerih naj bi bili domačini bolj naklonjeni skupni rabi površin kot pa delitvi in individualnemu kmetovanju (Britovšek, 1964). Tako so se srenje in gmajne ohranile do današnjih časov, čeprav je v primerjavi z zgodnejšimi obdobji njihova ekonomska funkcija danes le marginalna. Na podlagi analize rabe skupnih zemljišč v alpskem svetu sta Hrvatini in Perko (2008) ugotovila, da skupna zemljišča vključujejo predvsem površine, ki se težje obdelujejo oziroma tiste, ki niso med najbolj zanimivimi za kmetijsko obdelavo, in opazila, da srenje pripomorejo k vzdrževanju tovrstnih površin. Na Primorskem srenjska lastnina vključuje tudi kraško gmajno oziroma življenjska okolja (*habitate*), ki jih današnja zakonodaja umešča med evropsko pomembna območja, ki jih je potrebno varovati (npr. suha travišča, skalna travišča na bazičnih tleh, sestoji navadnega brina, karbonatna skalnata pobočja, karbonatna melišča). Upoštevajoč dejstvo, da zaraščanje površin danes predstavlja konkreten izziv, saj zmanjšuje biotsko pestrost in slabo vpliva na kulturno krajino, srenjske skupnosti predstavljajo zanimiv potencial pri vzdrževanju kraške krajine.

V nadaljevanju tega poglavja bomo obravnavali pojem skupne vaške lastnine in izpostavili, kako se ta razlikuje od ostalih oblik lastnine. Povzeli bomo ključne izsledke novodobnih raziskav in jih postavili v kontekst upravljanja naravnih virov, nato bomo navedli nekaj novodobnih izzivov, s katerimi se srečujejo srenjske skupnosti. Zaključili bomo z naborom predlogov za nadaljnje raziskovalno delo na to temo.

2. Opredelitev pojmov

Stroka obravnava vprašanja, vezana na upravljanje naravnih dobrin/virov, z več zornih kotov. Tukaj želimo izpostaviti dva. Klasični pristop, ki se je uveljavil v 70-ih letih prejšnjega stoletja obravnava vprašanja vezana na količino, čas in način koriščenja naravne dobrine. Klasični pristop uporablja predvsem znanstvena dognanja iz ekonomike naravnih virov in inženirstva ter upošteva ugotovitve s posameznih področjih, kot so na primer gozdarstvo, kmetijstvo, ribištvo, itd., z namenom kontrole in obvladovanja določenega naravnega vira. Težnja, da upravljavec nadzoruje naravno dobrino (*command-and-control*), ključno zaznamuje klasični pristop in prav to je danes predmet ostrih kritik (*sensu* Holling and Meffe,

1996). Novejša dognanja, ki jih na primer ponuja ekologija, namreč kažejo, da je danes že veliko primerov, na podlagi katerih lahko opazimo, da popoln nadzor nad naravno dobrino ni možen (e.g. Berkes and Folke, 1992; Holling, 1995). Vsak poseg v naravno okolje ima posledice, ki se v različnih primerih kažejo na različne načine. Zato je kljub znanstvenemu napredku nemogoče točno predvideti, na kakšen način bo določen poseg vplival na ekosistem ali na živa in neživa bitja, ki se v njem nahajajo (Holling, 1973). Znanstveniki izpostavljajo, da nepredvidljivost (*uncertainty*) zaznamuje večino upravljavskih posegov in to je odraz ekstremne kompleksnosti naravnega okolja (*complexity*) (Hollad, 1995; Pahl-Wostl, 2007). Kritiko tovrstnega pristopa sta podala kanadska analitika Derek Armitage in Fikret Berkers. Oba se nagibata k drugačnim miselnim vzorcem in poudarjata, da se pri novodobnih pristopih ne moremo izogniti *kompleksnosti* in *nepredvidljivosti*. Moramo ju namreč upoštevati pri pripravi upravljavskih posegov in drugih posegov v naravno okolje. Omenjena avtorja sta v 90-ih letih prispevala k izoblikovanju novodobnega pristopa upravljanja naravnih dobrin/virov. Ta se od predhodnih razlikuje predvsem po tem, da opušča ambicije popolnega nadzora in uporabo inženirskih rešitev ter podpira aktivno sodelovanje lokalnih skupnosti (Pahl-Wostl, 2007). Novodobni pristopi slonijo na konceptu soupravljanja in se ukvarjajo s tem, kdo in kako naj sodeluje (Armitage et al., 2001, Berkes et al., 1991; Plummer in FitzGibbon, 2006). Delitev nalog med centrom, kjer se odločitve sprejemajo, in periferijo/odseki, kjer se odločitve izvajajo, je opredeljena kot neustrezna, saj ne omogoča vključitve informacij/védenj, ki so se izoblikovala na lokalni ravni, prav tako pa ne upošteva potrebe tistih, ki so od vira najbolj odvisni (Cundill and Rodela, 2011).

Kritična obravnava klasičnega pristopa upravljanja naravnih virov/dobrin je tako odprla prostor za raziskovalno delo na temo soupravljanja in danes je zabeleženih že veliko uspešnih primerov iz prakse, med katere uvrščamo tudi srenjske skupnosti in skupno lastnino (common-pool-resources). Najpogosteje so v skupni lasti pašniki, gozdovi in vodnjaki, vendar poznamo tudi primere, ko v skupno vaško infrastrukturo spadajo ceste, pokopališča, cerkvice, stiskalnice, kleti, itd. Posameznik kot član vaške skupnosti lahko uživa naravno dobrino/vir, vendar v obsegu, ki ne omejuje koriščenja s strani drugih vaščanov. Temu v sled se je v določeni fazi tudi pojavila potreba po skupnem upravljanju in vaščani so izoblikovali pravila koriščenja. Ponekod so pravila zabeležena v zapisih (statutih, pravilnikih) ali v ustni obliki (zborovanja svetnikov, posvet družinskih glavarjev, itd). Možnost omejitve rabe vira in natančneje obseg **rivalstva** (subtractability/rivalness) je pritegnila pozornost teoretikov tako imenovane "theory of the commons", ki so v rivalstvu prepoznali kriterij za členitev naravnih dobrin. Pri tem moremo izpostaviti, da je stopnja rivalstva odvisna od dveh dejavnikov: števila članov skupnosti in regeneracijske dobe dobrine/vira. Poznamo dobrine/vire, katerih uživanje ne omejuje drugih uporabnikov, npr. zrak in morje, medtem ko obstajajo dobrine, za katere velja nasprotno, npr. pašniki. Naslednji kriterij, ki po mnenju teoretikov ključno zaznamuje skupno vaško lastnino, je **izključitev** (exclusion), tj. možnost omejitve uživanja dobrine/vira ali popolna omejitev uživanja. Možnost izključevanja drugih uporabnikov do koriščenja so v preteklosti utemeljevali s pomočjo lokalno veljavnih pravilnikov v pisni ali ustni obliki, v sodobni družbi pa preko lastninske pravice oz. pravnih podlag. Lastninska pravica je najširša oblastvena pravica, kot to definirata Ustava RS (UL št. 33/91-I) in Stvarnopravni zakonik (UL št. 87/2002). Lastnina ključno definira, kdo lahko do vira dostopa in ga koristi kot tudi to, komu dostop onemogoča. Ostrom (2000) sicer meni, da je uveljavljanje pravic do izključitve določenih uporabnikov ali do omejitve rabe vezano predvsem na stroške uveljavljanja te pravice.

Na podlagi rivalstva in izključitve teoretiki ponujajo kategorizacijo naravnih dobrin/virov in definirajo skupno vaško lastnino (Tabela 1). **Javne dobrine** (public goods) zaznamuje najnižja

stopnja rivalstva in izključitve. Dobrine so dostopne in koriščenje s strani enega uporabnika ne vpliva na možnost koriščenja s strani drugih uporabnikov. Izključitev uporabnikov je praktično nemogoča, saj je povezana z ogromnimi stroški in zato se je ne izvaja (Samuelson, 1954). Primeri iz prakse so zrak, voda in morje. **Zasebno lastnino** (private property) zaznamuje najvišja stopnja rivalstva in izključitve, saj je dobrina dostopna le lastniku. Primeri iz prakse so privatna zemljišča, hiše in hlevi. Če se zgodi, da bi nekdo omenjene dobrine želel koristiti, a ni njihov lastnik, je njegova izključitev enostavnejša/cenejša v primerjavi z drugimi primeri. Privatno lastnino dokazujemo na podlagi dokumentov, kot so vpis v zemljiško knjigo, kupoprodajne pogodbe itd., kjer se lastnino na tak način tudi beleži. **Klubske dobrine** (club goods) zaznamujeta nizka stopnja rivalstva in možnost izključitve uporabnikov. Pri tem bi želeli izpostaviti, da lahko družbeno lastnino oz. državno lastnino opredelimo kot klubsko dobrino in jo po navadi ne opredeljujemo kot javno dobrino. To pa zato, ker se pri državni lastnini izvaja možnost izključitve, saj so za to pristojni določeni organi, ki odločajo, kdo in v kolikšni meri bo dobrine koristil. Primeri iz prakse so zadruga. **Skupno lastnino** (commons/coom-pool resources) za razliko od klubskih dobrin zaznamuje visoka stopnja rivalstva. Izključitev članov je precej otežena in se izvaja redko, čeprav ni povsem nemogoča. Urejujejo jo statuti ali pravilniki in je po navadi sankcija za primere, ko pride do namernega oškodovanja.

Tabela 1: Klasifikacija naravnih dobrin/virov

		rivalstvo	
		nizko	visoko
možnost izključitve	težka	javne dobrine (<i>morje, zrak</i>)	skupna lastnina (<i>srenjski pašniki in gozdovi, agrarne skupnosti</i>)
	lahka	klubske dobrine (<i>zadruga</i>)	zasebna lastnina (<i>posestvo in viri v lasti posameznikov</i>)

Viri: Ostrom (1999;2000), Poteete et al. (2010).

Izpostavljena členitev omogoča razumevanje razlik med različnimi tipologijami naravnih dobrin/virov in pri tem postavlja v ospredje odnos do vira in lastnine. *Stopnja rivalstva* kot tudi *možnost izključitve* namreč vplivata na odločitev, kdo, kako in v kakšnem obsegu bo nek vir užival. V zadnjih treh desetletjih so se tuji raziskovalci najbolj ukvarjali z vprašanjem, *ali lahko vaška skupnost uspešno upravlja naravne vire in kakšni pogoji so za to potrebni*. Ostrom (2000) je s sodelavci do danes popisala in preučila preko 500 primerov srenj z različnih koncev sveta. Ugotovili so, da je uspešnost tovrstne ureditve odvisna od odnosa, ki so ga uporabniki oblikovali do vira in drugih uporabnikov. Predvsem so ugotovili, da je uspešnost tovrstne ureditve odvisna od tega, ali so uporabniki izoblikovali pravila rabe in kontrolne mehanizme, ki omogočajo, da se dobrine ne izčrpava. Pravila rabe vključujejo, kaj in v kakšnem obsegu lahko član skupnosti koristi. Taka pravila so lahko formalizirana, kar pomeni, da so nekje zapisana in vsem dostopna, lahko pa niso formalizirana, kar pomeni, da so vpeta v ustno izročilo, lokalno tradicijo ali verske obrede in so kot takšna dostopna le članom skupnosti. Večletne raziskave so pokazale, da lahko pod navedenimi pogoji vaška skupnost oz. skupna vaška lastnina zelo uspešno prispevata k trajnostni rabi naravnega vira (Dolšak in Ostrom, 2003; Poteete et al., 2010). Raziskave govorijo o tem, da vaščani na svojem območju naravne pojave opazujejo in so nanje pozorni. Preko opazovanja in ustnega izročila so namreč pridobili zelo konkretna vedenja, ki so jih uporabili pri gojenju kultur in rabi virov. V preteklosti so se ta vedenja prenašala po ustnem izročilu, kar za določena

geografska območja deloma še velja, čeprav se je v sodobnem času, kot smo že omenili, zelo uveljavila stroka. Danes je novodobne posege potrebno usklajevati z resornimi službami in v primeru sečnje v skupnem gozdu je potrebna uskladitev z Zavodom za gozdove.

3. Skupno upravljanje in skupna vaška lastnina na Krasu

Na Krasu skupno vaško lastnino najdemo od Tržaškega zaliva pa vse tja do Vipavske doline. To območje je danes razdeljeno med dvema državama, Italijo in Slovenijo, in zaradi tega so vprašanja skupne vaške lastnine na obeh straneh meja urejena v skladu z družbeno-gospodarskim stanjem, tradicijo agrarnih panog in zakonodajo, veljavno za posamezno ozemlje. Skupno vaško lastnino na italijanski strani meje imenujejo *jus*, *srenja* ali *komunela*. Tudi na slovenski strani meje domačini uporabljajo izraz *jus*, čeprav se je v zadnjih 60. letih zelo uveljavil izraz *agrarna skupnost*. V preteklosti je bilo največ skupnih pašnikov, sledili so gozdovi in vodni viri (kali, napajalniki). V skupni lastnini pa je bilo najmanj njiv.

Skupna vaška lastnina na območju, ki ga danes poznamo kot slovensko, je v času Jugoslavije postala predmet takratnih politično-gospodarskih operacij in tako je Zakon o agrarnih skupnosti iz leta 1947 prenesel lastninske pravice na državo (nacionalizacija). V nekaterih primerih so bile te površine uporabljene v družbene namene in so na njih postavili infrastrukturo, mnogo površin se je zaraslo, ponekod pa so s skupno rabo domačini kar nadaljevali. Možno je sklepati, da so za jugoslovansko politično elito vaške skupnosti kot oblika samouprave predstavljale sprejemljiv model in tovrstne aktivnosti niso bile posebno ovirane. Območje Alp je morda tisti predel, kjer so se v času Jugoslavije še najbolj ohranile srenjske skupnosti. Hrvatini in Perko (2008) izpostavljata, da se 88 % zemljišč v skupni lasti nahaja v alpskem svetu, in navajata, da je na vsakih 100 ha takih površin 3,2 ha. Po osamosvojitvi se je nacionalizirano posest ponovno vrnilo predhodnim lastnikom ali njihovim dedičem. To je bilo izvedeno na podlagi Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic (UL RS, št. 5/1994), ki je omogočil, da so lastniki ali njihovi dediči vložili prošnjo za ponovno pridobitev pravic. Petek in Urbanc (2008) navajata, da je danes registriranih 664 agrarnih skupnosti, vendar ni znano, koliko jih je bilo dejansko pred nacionalizacijo. Tako ne vemo, koliko je takšnih primerov, kjer postopkov niso uspeli izpeljati. Omeniti pa je potrebno, da zakon iz leta 1994 ni predvidel pravne subjektivitete za agrarne skupnosti. Definira jih kot *skupnost* fizičnih in pravnih oseb. S tem ko je lastnina vrnjena posamezniku in ne skupnosti, je torej možno opaziti, da je zakon posegel v to, kar je bilo v preteklih časih ključno načelo srenjskih skupnosti, tj. nedeljivost lastnine. Po eni strani bi tovrstno ureditev lahko razlagali kot produkt ekonomske tranzicije, katere težnja je bila, da se Slovenija usmeri v liberalni model ekonomske ureditve, po drugi strani pa lahko to razumemo tudi kot produkt političnega procesa, ki je želel odpraviti strukture, ki bi lahko spominjale na čas kolektivizacije. Podrobne raziskave o tem niso bile izvedene, zato so to zgolj predpostavke, ki bi jih bilo potrebno preveriti. Prav tako še ni bilo razčlenjeno, kako je razlastitev iz leta 1947 vplivala na vaško skupnost in na načine rabe naravnih dobrin/virov.

Tudi na italijanski strani meje so srenjske in jusarske skupnosti občutile pritiske različnih politično-gospodarskih operacij. V novejši zgodovini je pomemben zakon iz leta 1927 (1766/1927), ki je obsežno posegel v samo definicijo srenjske/jusarske lastnine. Zakon je izničil pravico do skupne lastnine, ki so jo vaške skupnosti, za razliko od ostalih italijanskih dežel na tem območju pridobile na podlagi vpisa v zemljiško knjigo (*libro fondiario*), vzpostavljeno s terezijanskim katastrom leta 1752. Zakon je srenje namreč opredelil kot »usi civici«, tj. vrsta služnostne pravice, ki jo lahko koristijo vsi prebivalci občine, ne glede na to,

ali imajo staroselske pravice ali ne. Nicola Golemac (1998) piše, da so takratne oblasti s tem nameravale utišati vaško samoupravljanje, saj je omogočalo oblike demokratičnega izražanja in je tako predstavljalo morebitno nevarnost za takratni režim, tj. fašizem. Nadja Cartesiato (2008) pa izpostavlja, da je režim preko zakona želel predvsem poseči v gospodarsko stanje slovenskih vasi v Tržaški in Goriški pokrajini ter v stanje nemških vasi v pokrajini Južna Tirolska (Alto-Adige) in jih ekonomsko ohromiti. Zakon je namreč obsežno povečal število potencialnih uporabnikov ter posledično omogočil precejšnji pritisk na naravne dobrine. Temu so se lokalne skupnosti vseskozi upirale do leta 1996, ko je bil sprejet deželni odlok, ki je zadevo uredil in omogočil, da srenjske in jusarske skupnosti pridobijo pravno subjektiviteto. Vzpostavljen je bil register, ki ga vodi dežela Furlanija – Julijska krajina (Regione Friuli Venezia Giulia) in v katerem je danes vpisanih 23 srenjskih in/ali jusarskih skupnosti (Aneks 1). Osem jih je v postopku pridobivanja potrebne dokumentacije za vpis. To danes omogoča, da so srenjske in jusarske skupnosti vključene v določene postopke. Tako lahko na primer delujejo kot stranka v postopku pri presoji vplivov na okolje in sorodnih zadevah, kot je na primer priprava upravljaljskega načrta za varovana območja na Krasu. Vendar podrobnih raziskav o temu še ni bilo izvedenih.

Preden nadaljujemo z naslednjo temo, je primerno, da skupno vaško lastnino preučimo tudi pojmovno. Omenili smo, da je v uporabi več izrazov, kot na primer *jusi*, *gmajne*, *srenje*, *soseske*, *agrarne skupnosti*, itd., in opazimo lahko, da se jih ponekod uporablja kot sinonime. Iz objavljenih referatov in arhivskega gradiva pa ja možno rekonstruirati razlike, predvsem pa je mogoče ugotoviti, kdaj se je začelo določene izraze uporabljati. Ponovno bomo posegali po Vilfanovih (1980) zapisih, v katerih navaja, da *soseska* izhaja iz živega govora in pomeni vaško skupnost, ki jo zaznamuje skupno gospodarjenje na vaških zemljiščih. Za izraz *srenja* meni, da je prvotno pomenil zborovališče soseske, od koder je pomen prešel na sestanek soseske in nato na njo samo. Temu primerljiva izraza sta *komun* (v območjih pod vplivom latinskih jezikov) in *gmajna* (v območjih pod vplivom germanskih jezikov). Navaja, da se je izraz *srenja* včasih uporabljal tudi za *skupno pašo* in *skupni svet*, čeprav ta ni vedno zajemal vasi kot celote oziroma so bili upravičenci do pašnega sveta iz več vasi. V tem primeru so vasi imele skupne le *služnostne pravice*² na posestvu, ki je bilo v lasti drugih, npr. zemljiške gospode, sosednjih vasi. Tovrstne pravice na Primorskem imenujejo jusarske pravice. V nekem trenutku je bilo možno odkupiti lastnino do posesti, na kateri so vasi imele služnostne pravice, in tako se je začel uporabljati izraz *jus*. O tem najdemo navedbo v članku revije Goriška Straža³ z dne 2. 4. 1926, št. 25/IX, ki na peti strani svojim bralcem pojasnjuje takrat italijanski zakon iz leta 1927: »*Jus je samo ona pravica na tujem zemljišču, katero si ti ali tvoj predhodnik samo iz tega razloga prvotno pridobil, ker si ti ali tvoji predhodniki člani občine, frakcije ali drugega združenja. Ali boš prijavil vsako pravico, ki jo imaš na tujem zemljišču? Ne! Ti imaš n. pr. pravico, da hodiš, voziš čez sosedov travnik, da zajemaš vodo iz sosedovega vodnjaka. To pravico (servitut, služnost) si od niega kupil ali on sam ti je to pravico priznal. Ta tvoja pravica ne izvira odtod, ker si član občine, frakcije ali drugega združenja, temveč prvotno že izvira samo iz pogodbe med teboj in sosedom. Te zasebne pravice (služnosti) na tujem zemljišču ti ni treba prijaviti, ker to ni jus*«. Danes domačini na italijanskem in slovenskem Krasu še vedno uporabljajo izraz *jus*, se je pa v Sloveniji v času Jugoslavije začel rabiti izraz *agrarna skupnost*, ki se ga danes uporablja v slovenski zakonodaji, stroki in tudi v določeni literaturi.

²Služnost je stvarna pravica na tuji stvari, npr. služnostna uporaba ceste, ki pelje čez sosedovo posestvo. Najširša pravica je lastninska pravica.

³Do arhiva številke Goriške Straže smo dostopili preko Digitalne knjižnice Slovenije (www.dlib.si).

4. Izzivi sodobnega časa

Na podlagi zgoraj izpostavljenega je možno pojmovati skupno vaško lastnino kot primer starodavne oblike preživetvenih strategiji, ki slonijo na medsebojni pomoči in sodelovanju prebivalcev nekega ožjega območja. Opazimo lahko, da je danes, v času, ko se oblikujejo nove življenjske potrebe in družbene vrednote, tovrstna oblika soupravljanja postavljena pred določene izzive.

Kot prvo: v razvitem svetu se danes usmerjamo v drugačne preživetvene strategije in sicer posamezniki in/ali gospodinjstva se za uresničevanje svoj potreb usmerjajo predvsem v gospodarske panoge in posledično se spreminja odnos do naravnih dobrin. Ljudje nimajo veliko stikov z naravnim okoljem in se ne čutijo več toliko odvisni od naravnih dobrin. Prav tako se spreminja odnos do skupnosti, saj te v urbanih območjih niso več tako v ospredju. Zaposlitve v pisarnah, ustanovah in podjetjih zahtevajo migracijo s podeželskih območij zaradi česar se vasi praznijo. To je precejšen izziv, saj s praznjenjem vasi ni generacijske obnove in skupnost nazaduje.

Naslednji izziv, ki bi ga omenili, se navezuje na vlogo lokalnih skupnosti v kontekstu sedanje družbenopolitične ureditve. Vilfan (1954, 1972) v svojih zapisih omenja vaško samoupravo in opisuje, kako so vaščani dokaj neodvisno od centrov moči soodločali o zadevah lokalnega pomena. Danes so lokalne skupnosti administrativno podrejene občinam in državnim ustanovam, v Italiji pa še deželam in provincam. Čeprav s slednjimi uspešno sodelujejo, in to predvsem kar zadeva izvajanje sektorskih politik, je vloga vaških skupnosti pri oblikovanju politik večinoma marginalna. Razvojni programi in politike se oblikujejo drugače. Danes celo presegajo nacionalne meje, saj razvojne politike oblikujejo v Bruslju, kar pomeni, da skupnosti o teh vsebinah pogosto niso obveščene in nanje nimajo vpliva.

5. Zaključki

V tem poglavju smo na kratko opisali novodobni diskurz o upravljanju naravnih virov in na podlagi stopnje rivalstva ter možnosti izključitve pojasnili razlike med naravnimi viri, ki so v zasebni, skupni ali javni lasti ali pa so definirani kot klubske dobrine. Podali smo opis srenjske lastnine in to postavili v kontekst upravljanja naravnih virov. Podali smo krajši uvod v izbrani geografski kontekst, na kratko opisali stanje srenjskih skupnosti na slovenskem in italijanskem Krasu ter opazili določene razlike.

Srenjske skupnosti na slovenski strani meje nimajo pravne subjektivitete in torej ne morejo uveljavljati skupne lastnine, saj lastnino lahko uveljavljajo le posamezniki. Pri tem pa ni znano, kako to vpliva na delovanje srenjskih skupnosti, saj znanstvene raziskave na to temo še niso bile izvedene. Prav tako še ni bilo razčlenjeno, kako je več desetletij trajajoča luknja, ko so bile v času Jugoslavije te skupnosti razlašene, vplivala na vaško skupnost in tudi na načine rabe naravnih dobrin/virov. Tudi glede tega ni bilo izvedenih raziskav in zato ne poznamo vseh razsežnosti, ki jih je imela razlastitev srenjskih skupnosti. Za razliko od slovenskih srenjskih skupnosti imajo na italijanski strani srenjske skupnosti od leta 2001/2 pravno subjektiviteto, kar jim omogoča, da delujejo kot stranka v postopku pri zadevah, ki se navezujejo na rabo prostora in naravnih virov, in preko tega lahko danes končno uveljavljajo lokalne interese. Tudi srenjske skupnosti na italijanski strani so bile namreč v preteklosti deležne določenih pritiskov in so bile večkrat potisnjene v ozadje, ko je šlo za posege v

kraško krajino. Tudi takrat je to predvidevalo posege v srenjsko lastnino. Za razliko od predhodnih desetletij se njihovi predstavniki danes lahko udeležujejo določenih postopkov, vendar raziskave na to temo še niso bile izvedene in zato ni znano, ali in v kakšnem obsegu to omogoča uveljavljanje lokalnih interesov. Navedeno predstavlja tematske skope, na katere bi se lahko osredotočilo bodoče raziskovalno delo, ki bi tako pripomoglo k nadaljnjemu razumevanju srenjskih skupnosti in vloge, ki jo imajo skupnosti pri upravljanju naravnih virov danes.

6. Literatura

- Armitage, D., Berkes, F., Dale, A., Kocho-Schellenberg, E., Patton, E., 2011. Co-management and the co-production of knowledge: Learning to adapt in Canada's Arctic. *Global Environmental Change* 21, 995-1004.
- Berkes, F., George, P.J., Preston, R.J., 1991. Co-management: The evolution in theory and practice of the joint administration of living resources. *Alternatives* 18, 12-18.
- Berkes, F., Folke, C., 1992. A systems perspective on the interrelations between natural, human-made and cultural capital. *Ecological Economics* 5, 1-8.
- Britovšek, M., 1964. Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. *Razprave in eseji, Slovenske Matice*, 5: 81-165.
- Carestiato, N. (2008). Beni comuni e la proprietà collettiva come attori territoriali per lo sviluppo locale. *Doktorska naloga. Univerza v Padovi*.
- Colloca, F., Cardinale, M., Maynou, F., Giannoulaki, M., Scarcella, G., Jenko, K., Bellido, J.M., Fiorentino, F., 2011. Rebuilding Mediterranean fisheries: a new paradigm for ecological sustainability. *Fish and Fisheries*,
- Cundill, G., Rodela, R., (*in press*). A search for coherence: Social learning in natural resource management. In Lotz-Sisitka et al., (Editors). *Rhodes University*.
- Dolšak, N., Ostrom, E., 2003. *The Commons in the New Millennium*. The MIT Press.
- Eggertsson, T., 2003. Open Access versus Common Property. V *Property Rights: Cooperation, Conflict, and Law*. Terry L. A., McChesney F., Uredniki. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Fromentin, J.M., Lessons from the past: investigating historical data from bluefin tuna fisheries. *Fish and Fisheries*, 2009. 10(2): p. 197-216.
- Golemac, N., 1998 *Comunità e beni comunali nel carso triestino e goriziano*. Zbirka *Diplomske Naloge*. SLORI.Trst.
- Hrvatini, M., Perko, D., 2008. Pokrajinske značilnosti skupnih zemljišč v Sloveniji. *Acta geografica Slovenica*, 48(1): 7-32.
- Holland, J.H., 1995. *Hidden Order: How Adaptation Builds Complexity*. Perseus Books, Reading.
- Holling, C.S., 1973. Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics* 4, 1-23.
- Holling, C.S., Meffe, G.K., 1996. Command and Control and the Pathology of Natural Resource Management. *Conservation Biology* 10, 328-337.

- Holling, C.S., 1995. What Barriers? What Bridges?, in: Light, S. (Ed.), Barriers and bridges to the renewal of ecosystems and institutions. Columbia University Press, New York.
- Moser, J., Kovach, Á., Soltes, I., Environmental Situation at the triangle Austria-Hungary-Slovenia, The Austrian Court of Audit. 2006: Vienna.
- Ostrom, E., 1990. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ostrom, E., 2000. Collective Action and the Evolution of Social Norms. The Journal of Economic Perspectives 14, pp. 137-158.
- Pahl-Wostl, C., 2007. The implications of complexity for integrated resources management. Environmental Modelling & Software 22, 561 - 569.
- Petek, F., Urbanc, M., 2007. Skupna zemljišča v Sloveniji. Geografski vestnik 79(2): 41-62.
- Plummer, R., FitzGibbon, J., 2006. People matter: The importance of social capital in the co-management of natural resources. Natural Resources Forum 30, 51-62.
- Poteete, A.R., Janssen, M., Ostrom, E., 2010 Working together: collective action, the commons, and multiple methods in practice Princeton University Press, Woodstock: UK.
- Samuelson, P. A., 1954. The Pure Theory of Public Expenditure, Review of Economic Statistics, 36: 387-389.
- WWF, 2009. Pretending to be guided by science – timeline of a fishery failure. Gland, Switzerland. [www.panda.org/?162001/Mediterranean-bluefin-tuna-stocks-collapsing-now-as-fishing-season-opens].
- Vilfan, S., 1980. Soseske in druge podeželske skupnosti. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog 2: 9-74.
- Vilfan, S. 1957. Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom. Slovenka Kronika (5)2: 69-87.
- Vilfan, S., 1957a. K obdelavi polja v Slovenski Istri, Slovenski etnograf, 73.
- Vilfan, S., 1972. Komun v Črnotičah, Traditiones, 1: 155.